

TÖRTÉNELMI KÖRNYEZET ÉS KORTÁRS ÉPÍTÉSZET ILLESZKEDÉSE

A margitszigeti domonkos apácakolostor és királyi udvarhely rekonstrukciója

HISTORICAL SURROUNDING AND ITS HARMONY WITH CONTEMPORARY ARCHITECTURE

The Reconstruction of the Dominican Nunnery and Royal Court on Margaret Island

Roth János

a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia rendes tagja, DLA, építész, címzetes egyetemi tanár
rothjanos40@mail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Budapest egyik legjelentősebb középkori romterülete feltárásának folytatása és a közönség részére történő bemutatása 2007-ben ICOMOS-díjat kapott. Az építészeti szándékok összefoglalását és további feladatait elemezzük. Mondandónk aktualitását a közelmúlt több műemléki helyreállításának kritikája indokolja.

ABSTRACT

The recovery and opening the access for public viewing of one of the most significant medieval ruin-complex of Budapest received an ICOMOS Prize in 2007. We summarize and analyse the architectural intents and the works to be done in the future. The validity of our statements is related to the criticism of some of the recently completed works in the field of historical monuments.

Kulcsszavak: középkori romterület, műemlék helyreállítás, ICOMOS

Keywords: medieval ruin-complex, historical monuments, ICOMOS

1. A SZENT MARGIT KOLOSTOR REKONSTRUKCIÓJÁNAK TÖRTÉNELMI BEÁGYAZÓDÁSA

1838-ban, a nagy pest-budai árvíz pusztításai után történt a kolostor területén az első ásás. A sziget József nádor birtoka volt, főkertésze, Tost Károly a romantikus romok feltárásával egészítette ki a gondosan helyreállított parkot. Amikor Szent Margit és V. István sírjai előkerültek, az eredmény, a közismert Margit-legenda alapján, történelmi varázst adott az addig vidám pihenésre szánt területnek. Később a hatszög záródású szentély mögé neogót Habsburg-kápolnát építettek, az eklektika ízlése szerint meghamisítva a puritán kolostor arculatát. A szakszerű folytatás, Ybl Miklós felmérései alapján, a sziget 1908-as köztulajdonba történő kerülése után, 1913-ban, majd az 1930-as években történt. Lux Géza, a műemlékvédelem korszerű elvei alapján építette meg a rekonstrukciót (egy időben az esztergomi vár helyreállításával), de nem tárta fel az együttes egészét. A kórház feltételezett kápolnáját zárandokhelyként újjáépítette. Lényegében ez a mai Romkert, Margit napján, januárban, látogatott zárandokhely. Mindennek szerepe volt az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus sikerében és 1943-ban boldog Margit szentté avatásában. A Habsburg-kápolnát a háborúban szétlőtték, majd elbontották; a hetvenes évek újabb ásásai után néhány kiegészítés készült a kolostor területén.

Időközben a „hely” történelmi varázsa feloldódott a Margitsziget egészét birtokba vevő turista- és szabadidős igények mentén, és a karbantartás hiányában érthetetlen falcsonkokká váltak a maradványok.

A Főváros¹ mint tulajdonos, tervpályázat, majd a Budapesti Történeti Múzeum (BTM) feltárásai² folytatása során kívánta megépíteni a helyhez méltó rekonstrukciót. Egyértelművé vált, hogy nem a „visszaépítés” a járható út. Ennek a

1. kép. A királyi Udvarház Duna felőli bejárata (A fényképet a szerző készítette)

¹ Fővárosi Területi Értékvédelmi Ügyosztály, dr. Kiss Katalin osztályvezető, Juhászné Engedy Veronika, Hadházi Aba munkatársak.

² Ásató régész: dr. Írásné Melis Katalin régész, műemlékvédelmi szakmérnök (BTM)

rekonstrukciónak a tervezése és megépítése – *történelmi értékek és kortárs építészeti megoldások összeillesztése* – lett a feladatunk³ 1997–2009 között.

A tervezett beavatkozások csak részben készültek el, fontos elemei 2010 után nem épültek meg. Így torzó maradt, sőt a befejezetlenség és a gondozás további hiánya a kultikus emlékhely további pusztulását eredményezi. Ezért gondoltuk fontosnak a címben jelölt építészeti gondolataink rögzítését. Ma számos olyan költségigényes visszaépítést látunk megvalósulni, melyek sem a műemlékvédelem, sem pedig a korszerű építészet kívánalmainak nem felelnek meg, így történelmi beágyazódásuk, populista sikerük ellenére sem bírnak kulturális értékkel.

2. ÉPÍTÉSZETI MEGFONTOLÁSOK

2.1. 1994-ben sikeres országos építészeti tervpályázat zajlott le, ennek Zárójelentéséből idézünk

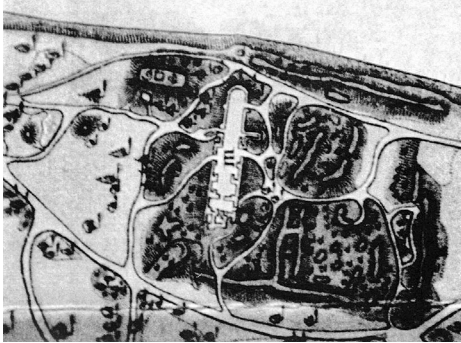
„Az építészeti feladatok megszokott problémakörétől túl... ebben az esetben értelmezni kellett az időt (a történelmi idő és a korszellem viszonyában), és állást kellett foglalni az építészet-műemlékvédelem kapcsolatának kérdésében is... A pályázat tanulságaként állapítható meg az is, hogy a műemlékvédelem kérdését a résztvevők nagy része nem egy exkluzív és speciális szakterület... hanem az alkotó építészet szempontjainak megfelelően értékelte... A hitelesség-hihetőség érdekében alkalmazott építészeti eszközök és a korszerű (modern) megjelenés nincsenek eleve kibékíthetetlen ellentmondásban... Az igazi mérce... feltételezi a történelmi kulturáliságot, építészetben a stiláris biztonságot, morálisan a téma iránti, jó értelemben vett alázatot...”

Programtervünkben összefoglaltuk a megoldásra váró feladatokat. Ütemtervet készítettünk a folyamatos régészeti feltárás, az építészeti tervezés és a kivitelezés egymásra épülő szakaszaira. A feladat megismerésével alakult ki bennünk az a szándék, hogy a Margitsziget rekreációs területébe illesztett *romkert* állítsunk helyre, hozzunk létre.

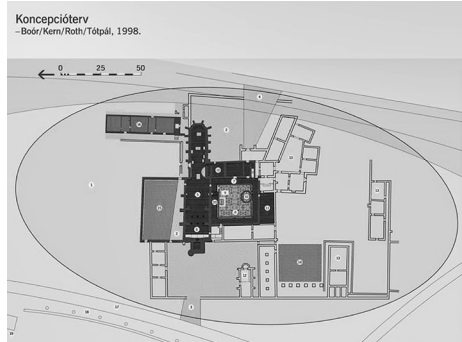
Az ütemezés fontosságát igazolta, amikor a templom északi oldalán feltételezett romok, hajdan kétszintes királyi udvarhely maradványainak (Írásné Melis, 2005) bizonyultak, Duna felőli bejáratral. Az újkori továbbélés is bizonyítást nyert, hadikórházként még az 1686-os ostrom alatt is működött. Ilyen sokrétű a történelem: királyi sírok mellett katonasírok kerülnek elő. Ezért is kíváncsi a déli területek hiányzó feltárása, a feltételezhető romok ott is új történelmi összefüggésekre deríthetnek fényt.

³ Programfeltáró tanulmányterv: Roth János DLA, Boór András, Kern Orsolya, Tótpál Judit építészek; kiviteli tervek: Roth János, DLA, építész; kertépítés: Szalkai Adrienne táj és kertépítész (FŐKERT); kőrestaurátor: Tóth Kálmán szobrászművész.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy nagy szükség lenne a koncepciótervben előirányzott kerítés létesítésére is, részben a terület meditatív jellegének elérése, részben pedig a drága helyreállítás lehetőség szerinti megvédése érdekében is.

2. kép. Helyszínrajz a 19. században

3. kép. Koncepcióterv 2000

2.2. Az illeszkedés építészeti javaslatai

- Történelmileg hiteles megőrzés, bemutatás;
- rekreációra alkalmas terület kialakítása;
- építészeti karakterek megvalósítása, melyek alkalmasak a terület sajátos, de a Sziget egészéhez is illeszkedő átformálására.

2.3. Karakter, építészeti térképzés

- A rendezés során a területet elkülönítjük a Sziget csatlakozó területeitől – tisztást alakítunk ki – mert valóban romkertnek szánjuk, nem pedig közparknak.
- Ez a tartalom *statikus* jellegű, a megérkezéssel, megállással jellemezhető.
- Ugyanakkor *meditatív* jellegű – csend és az erre utaló (a közparkban nem megszokott) hangok.
- Vízcsofogás és harangszó, ami a teljes nap folyamán belengi a kolostor területét.
- Béke. Jó illatok (gyógy- és fűszernövények) tematikus kertek. Harmonikus látvány.

2.4. Építészeti elemek

- Falmagasítások, a külső oldalon szintsüllyesztés, a lábazatok, a 15. századi gótikus szentély méltó bemutatásához a neogótikus kiegészítések a Habsburg-kápolnából történő kibontásával, külső-belső térhatások kialakítása. Egységes anyaghasználat: kő (a didaktikus kiegészítések bontása).

- A kőmunkák csak kőrestaurátor szobrászművész bevonásával készíthetők.
- Belsőben téglá, külsőben kő padlóburkolat.
- A kórus helyén karzat építése, ahonnan a teljes romterület jól áttekinthető, értelmezhető.
- Az északi palota emeletének érzékeltetése, a belső terekre történő rálátás és a dunai bejárat megvalósításával.
- Kútház, csobogó kút építése.
- Harangláb építése, kis méretű haranggal, amely a domonkos regula szerint egész nap hanggal tölti meg a kolostor területét.
- Kerítés létesítése, elliptikus – soha nem létezett – nyomvonalon, az absztrakció érdekében és a még feltáratlan déli területek befoglalásával (Bugya, 2007).

Ezek a megoldások kreatív módon ötvözik a műemlékvédelem és a kortárs építészeti alkotások eszközeit.

A kútház megépítésével megkíséreltük a Lux-féle elképzelés anasztilózis⁴-szerű értelmezését (az érthetetlen módon, helyszínen összeállított kőanyag beépítésével), de romjelleggel és mai kialakítású tetővel. Maga a kút kortárs szobrászati alkotás, a pilisszentkereszti ciszterci monostor 13. századi kútjának rekonstrukciós elképzelése.

A Lux-tervezte zárandokkápolnát átalakítottuk, mai szerkezetekkel (üveg-acél-ragasztott fa) megmagasítottuk, a terület léptékéhez és jelentőségéhez igazítottuk.

2006–2007-ben készült el az északi palotaszárny bemutatása, a dunai átjáró építése. Ennek a megépítése, az acélszerkezetű híd látványa mutatta meg

4. kép. Apácakarzat

5. kép. Királyi Udvarház

⁴ Anastilózis: A Velencei Charta (1964) szerinti rekonstrukciós technika, amely a romok újraépítésénél az eredeti építészeti elemeket a kortárs kiegészítések mellett a lehető legnagyobb mértékben használja fel.

azt az építészeti szemléletet, amely a teljes együttes bemutatásának alapvető szándékát tükrözte. A közönség és megbízóink is befogadták, tapasztalataik alapján létesült a horganyzott acél apácakarzat és lépcső, a nyugati torony belső kőburkolatának rekonstrukciója, az új elemek és helyreállítások egymásra hatása hangsúlyozása szellemében.

A megvalósult három kert eltérő jellegű, hangsúlyú – ez karakteresen a nyugati előudvar formálásánál jelentkezik, ahol a kolostorkertek geometrikus rendszerét a látogatók fogadásának a gesztusa is motiválja.

6. kép. Margit-kápolna, kortárs lefedés

3. ELMÉLETI ALAPJAINK

A régi épületek vagy maradványaik műemlékként történő kezelése a 19. század, a romantika korának eszméje. Korábbi korok additív szemlélettel viszonyultak a régebbi épületekhez, bátran bontották vagy alakíttatták a mindenkori igényeik szerint. Kivétel a reneszánsz óta az antik emlékek tisztelete volt.

A 19. századi tudományosság bővületében létrejöttek a purista helyreállítások, főként a középkori épületekre alkalmazva, tekintet nélkül a későbbi változtatások esetleges esztétikai értékeire. Ezekben a purista helyreállításokban még az alkotó építész egyszemélyi – sokszor persze vitatható – szerepe a meghatározó (gondoljunk csak Schulek Frigyesre vagy Storno Ferencre).

A 20. századi gondolkodás szakmák szerint, hozzáértés alapján, szétválasztotta az alkotás létrehozásában részt vevők sorát. Városrendező, statikus, épületszerkezetes, épületgépész stb., majd a témánkban is érdekes „műemlékes építész” szerepkörök alakultak ki. A műemlékvédelmi gyakorlat ragaszkodott egy-egy épület összes építési periódusának, minél teljesebb bemutatásához, aminek vitathatatlan szakértője a műemlékes építész lett. Ebben a szemléletben az esztétikát a történetiség alárendelt szerepre ítélte.

Az alkotó építész, néhány kivételtől eltekintve, mellékes szerepbe került. Ilyen, a tiszteletre méltó, kivételnek számított Lux Géza, a Romkert alkotója is. Az ő „műemlékes” iskolázottsága, biztos alapot teremtett ahhoz, hogy európai léptékben is a legkorszerűbb műemlék-helyreállítási elvek alapján esztétikailag is helytálló alkotásokat hozzon létre nemcsak itt, hanem Esztergomban és Székesfehérvárott is.

A posztmodern időszak változtatott ezen a szemléleten is. A kortárs építészet visszakerült a kontinuitásba, az építészek alkotásaik felértékelésének lehetőségét látták a történeti épületekkel történő foglalkozásban. A korszerű, mai anyagok, modern formák esztétikai értéke a történeti formák mellett, azokat kiegészítve, a régi épületek történetéről, továbbéléséről és egészséges fejlődéséről mesélhettek.

Torz formában, kortárs szerkezetekre hagyatkozva, vélt társadalmi igényként is jelentkezhett ez a szemlélet, pusztán az elpusztult homlokzatok és tömegek díszletként történő visszaépítésében. Ez a műemlékvédelem szerint hamisítás, ahogy látjuk a Budai Vár vagy a Kossuth tér déli térfala esetében. Magunk részéről ezt visszautasítjuk!

A margitszigeti domonkos apácakolostor rom épületének bemutatásánál a műemléket nem helyreállítani szándékoztunk, hanem komplex építészeti feladatként megfeleltünk a régi műemlékes elvárásnak, hogy nem hamisítunk történelmet. A hely szelleméből fakadó kommunikáció – Szent Margit több mint hétszáz éves, kegyhelye, csak akkor jöhet létre, ha a mondandó ma is közérthető módon szól a 21. század emberéhez.

Ennek az eszközei a tisztaság és a jó illatok létrehozása, a víz és a harangszó jelenléte. Az ezekhez kapcsolódó gondolattársítások szövik egységgé a rekonstrukciót. Számos kortárs példánál tapasztaltuk, hogy egy mai formájú, erős jel alkalmas a kommunikáció elindításához. Ennek a „hid” egy célszerű formája, a mi esetünkben a felülnézet megteremtéséhez vagy az apácarozat az együttes többszintességének imitálására. Ezért lenne fontos a harangtorony is, ami sajnos, még nem épült meg.

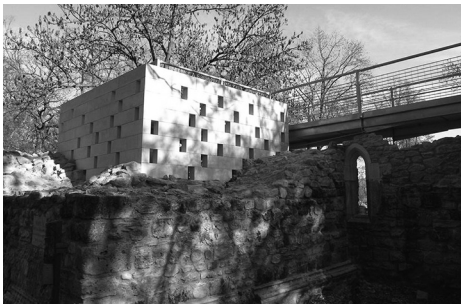
A műemlékszakma, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, 2009-ben díjban részesítette alkotásunkat. Ebből a véleményből ragadunk ki néhány, az építészeti-térképzési szándékainkat visszaigazoló gondolatot.⁵

- A rombemutató hiteles, a restaurálás szakszerű és elegánsan visszafogott.
- A romok által meghatározott külső-belső terek építészeti térhatása a közönség számára is érzékelhető.

⁵ „A királyi udvarhely helyreállítása hiteles rom-bemutató, az ablakok, ajtók szemléltetése, a falfestés, a középkori padlók restaurálása szakszerű és elegánsan visszafogott. Különösen finom a templom késő gótikus szentélyének részbeni visszaépítése. A falfelületek kiegészítéséhez használt mészkő kváderek jól harmonizálnak az egész kolostor együttest összefogó vörös téglapadlóburkolat alkalmazásával. A 2008-ban elkészült munkák legértékesebb része az apácarozat jelölése. A kilátóhelyként működő rozat a látogatók számára jól áttekinthetővé, azaz érthetővé teszi a teljes romterületet. Fémszerkezete szinte sehol sem ér a kőfalak maradványaihoz. A torony tömegét falazott, de kortárs szerkezet jelzi. A rozathoz hasonló szerkezetű a korábban elkészült kilátóhid, mely a romterület dunai bejáratát adja.

A megmaradt fragmentumok, valamint a feltárt alapfalak (további analógiák) segítségével visszaépült a kútház: tetőszerkezetét a faltestektől ellebegő modern fedésként tervezték. A kortárs építészeti eszközöket használó gondos és érzékeny romkonzerválás... remélhetőleg lendületet adhat a romkert további emlékeinek helyreállításához.”

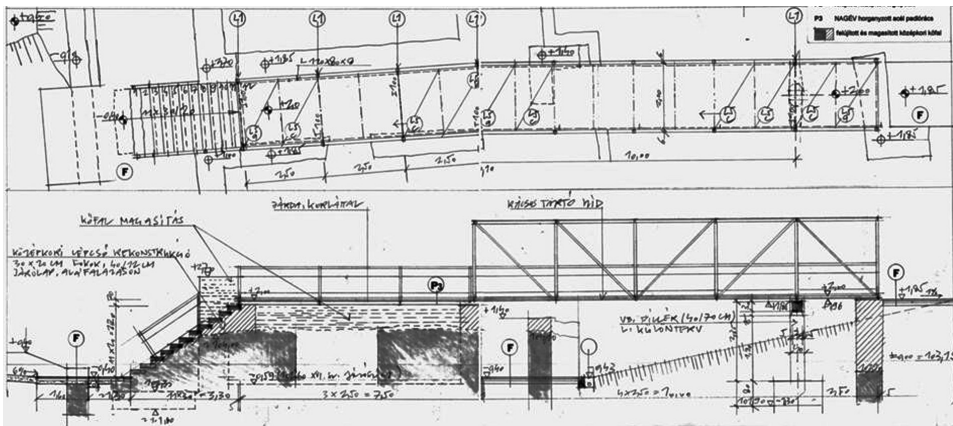
- A falazatok kiegészítésére használt süttöi mészkő jól harmonizál a teljes együttest összefogó vörös téglapadlóburkolattal.
- A hídserű szerkezetek az együttes áttekinthetőségét és megközelítését szolgálják. A kútház és a kápolna lefedése, az acélszerkezetű hidak korszerű szerkezetekkel történő megoldása esztétikus, ugyanakkor „ellebegnek” a tényleges középkori maradványok felett.

7. kép. Nyugati torony és Apácaház

8. kép. Szentélyrekonstrukció

9. kép. Dunai bejáróhíd terve

4. EPILÓGUS

Visszatérünk arra a fájdalmas tényre, hogy a domonkos apáca kolostor helyreálítása máig torzó maradt. Így a történelmi környezet, a használat és az építészeti megoldások egymásba ágyazódása ellehetetlenült (Roth, 2020). Szomorúan állapíthatja meg a látogató, hogy a terület visszasüllyedt a rekonstrukció előtti állapotába, ahelyett hogy visszaigazolná a ráfordítások – akár anyagi, akár szellemi – értékét! Miért nem tudjuk kulturális értékeinket megfelelő módon megőrizni?

IRODALOM

- Bugya B. (2007): A térérzékelés rekonstrukciója. *Magyar Építőművészet*, 3, 43–47.
- Írásné Melis K. (2005): Királyi udvarhely a Margit-szigeten. *Budapest*, 12, 23–25.
- Roth J. (2020): Segélykérés a margitszigeti romok megvédéséhez. *Magyar Építőművészet*, 05, 79–80.